

A ráolvasások

Szemléltetés

- László Istvánné Laczkó Katalin ráolvasásai a moldvai Pusztinából (FD. 11. 45.00–62.50)
- Lükő Gábor emlékezése a jugáni feketeböjtre. Részlet az „...és rólam feledkezzetek el!” *Találkozás a 90 éves Lükő Gáborral* (2001) című dokumentumfilmből. (FV. 18.)

Könyvészet

CZÉGÉNYI Dóra

2012 A romániai magyar hiedelmek kutatása. Válogatott bibliográfia. Összeállította: Czégényi Dóra. In: *Rontók, gyógyítók, áldozatok. Történetek és élettörténetek*. Sajtó alá rendezte Keszeg Vilmos. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 301–373. (Emberek és kontextusok 8.)

CSOMA Gergely

2000 *Varázslások és gyógyítások a moldvai csángómagyaroknál*. Pomáz, Kráter Műhely Egyesület

ERDÉLYI Zsuzsanna

1976/1978/1999 *Hegyet hágék, lőtőt lépék*. Archaikus népi imádságok. Budapest

OLÁH Andor

1986 „*Újhold, új király!*” A magyar népi orvoslás életrajza. Budapest, Gondolat Könyvkiadó

PÓCS Éva

1963 Kötés és oldás a magyar néphitben. *Ethnographia* LXXII. 4. 565–612.

1984 Egyházi benedikció – paraszti ráolvasás. In: Hofer Tamás (szerk.): *Történeti antropológia*. Budapest, 109–137.

1985–1986 *Magyar ráolvasások*. I–II. Budapest

1986 *Szem meglátott, szív megvert*. Magyar ráolvasások. Budapest, Helikon Kiadó

1988 Ráolvasás. In: Vargyas Lajos főszerk.: *Magyar Néprajz* V. Magyar népköltészet. Budapest, 633–691.

TAKÁCS György

2001 *Aranykertbe' aranyfa*. Gyimesi, hárompataki, úz-völgyi csángó imák és ráolvasók. Budapest, Szent István Társulat

2012 Nagy Szent Mária egy nagy asztalt terített... A hegyen végzett loáldozat és a betegségdémonok megvendéglése egy különös ráolvasócsoporthoz. *Erdélyi Múzeum* LXXIV. 4. 46–84.

TAKÁCS Szilvia

2010 A betegségek körülírása az epikus ráolvasó imádságokban. In: Szemerényi Ágnes (szerk.): *Folklór és nyelv*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 359–370.

TÁNCZOS Vilmos

1995 *Gyöngyökkel gyökereztél*. Gyimesi és moldvai archaikus imádságok. Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó, Krónika Könyvek

A mágikus és a vallásos viszony

A világ legkülönbözőbb kultúráiban megfigyelhető, hogy bizonyos helyzetekben a világ jelenségeit varázserő révén próbálják befolyásolni. Ilyen próbálkozásokra leggyakrabban krízishelyzetekben (pl. betegség, járvány, viharban, aszály, tűzvész stb. idején stb.) kerül sor, de a beavatkozás történhet egy pozitív eredmény előidézése (például termékenységvarázslás) céljával is.

A varázslás egyik lehetősége **a mágia**. A mágia az események közvetlen, kényszerítő erővel történő befolyásolását jelenti. Alapja az a hiedelem, hogy bizonyos személyek olyan titkos erővel és tudománnyal rendelkeznek, amelynek birtokában hatást gyakorolhatnak a földi történésekre, sőt a természeti jelenségekre is. Tehát: A mint hatalommal rendelkező, fölérendelt személy, hat a B-re, aki/ami lehet élőlény, tárgy, természeti erő, természetfeletti lény stb. Ezt a **mágikus viszonyt** így jelölhetjük: $A \rightarrow B$.

A befolyásolás történhet közvetett úton is, amikor az imádkozó (A) a befolyásolandó objektum (B) megváltoztatása céljából egy C tényezőnek nevezett „közbenjáró” felé (pl. Isten, Szűz Mária, szentek stb.) fordul, aki voltaképpen varázsereje révén a B befolyásolását elvégzi. Ezt a viszonyt nevezzük **vallásos viszony**nak, amit legtisztábban a kérést tartalmazó ima fejez ki. Lehetséges jelölése: $A \rightarrow C \rightarrow B$

A mágikus viszonyban megnyilatkozó befolyásolás/kényszerítés történhet **mágikus cselekmények** végzésével (például bekerítés védekező célzattal, szenesvízvetés gyógyítás céljából, vízzel való lelocsolás esővarázslás végett stb.) és **mágikus szövegek** mondása által. A gyakorlatban azt figyelhetjük meg, hogy a cél elérése érdekében rendszerint együtt, egyidőben alkalmaznak mágikus eljárásokat és a mágikus szövegeket. Másként fogalmazva: a közös funkció jegyében cselekmény és szöveg összekapcsolódhat, a mágikus cselekvések és szövegek a népi hiedelemrendszer részeként működnek. Az elvégzett cselekményrítusok kíséretében mondott szövegek maguk is rítusokként foghatók fel, ugyanis alapjuk ugyanaz, mint a mágikus cselekményeké: a szöveg és a gesztus egyaránt a teljesülés óhaját testesíti meg.

A ráolvasás a mágia szöveges eszköze

A mágia szöveges eszköze a **ráolvasás**, amit általában valamilyen hiedelemcselekmény kíséretében, különféle tárgyak felhasználása mellett szoktak elmondani.

A ráolvasás – a folklórműfajok többségétől eltérően – nem határolható körül tartalmi-formai ismérvek alapján. Nagyon gyakori, hogy idegen műfajú szövegeket (például liturgikus imádságokat, értelmetlen abrakadabrákat stb.) ráolvasásként használnak. (Például szenesvíz-vetés közben Miatyánkot vagy Üdvözlégyet mondanak, kígyómarás esetén felsorolják a hét/kilenc „főkígyó” nevét stb.) A legfontosabb elhatároló kritérium tehát a funkció: **a ráolvasás olyan szöveges funkcionális eszköz, amellyel a varázsló a jövőt igyekszik befolyásolni**. Ezt a funkcionális meghatározottságot tükrözi a népi terminológia is: **ráimádkozik** (pl. „ráimádkoztak a kelésre”), **imádkozik** („imádkoztak a betegségre”), **olvas** („olvastak szentantaltüzitől”), **ráolvas** stb. A régi magyar nyelv a ráolvasásokat **báj**oknak nevezte. (Bornemisza Péter például az 1578-ban megjelent *Ördögi kísértetek* című munkájában elítélőleg szól az ilyen **báj**okról, és elrettentő célzattal több „báj” szövegét is közli.) Ma már csak a középkorban telepített, archaikus tájnyelvet beszélő moldvai csángó falvakban találkozhatunk a régi **megebájol** (= 'ráolvasást végez') szavunkkal.

A mágikus cselekményeket és a hozzájuk kapcsolódó szövegeket konkrét szükségletek hívják életre, melyek lehetnek egyéni vagy közösségi jellegűek. Leggyakoribb céljuk a betegségek gyógyítása, a mezőgazdasági és házi munkák mágikus serkentése, a fenyegető természeti katasztrófák elhárítása, a szerelem, a szerencse biztosítása. Emellett létezik negatív célzatú, rontó mágia is, amit **feketemágiának** neveznek. (Például, betegségek, halál vagy más szerencsétlenségek okozása, a gazdálkodás hasznának elvétele, az állatok megrontása stb.)

A ráolvasások rendszere

A magyar népi ráolvasások rendszere rendkívül gazdag, a szövegek tartalmi, illetve szerkezeti-formai szempontból történő osztályozása meglehetősen bonyolult feladat. Ezért a

továbbiakban a rendszer teljes ismertetésének igénye nélkül csak utalunk a legfontosabb típuscsoportokra.

A. A legegyszerűbb ráolvasások felszólító módban fejeznek ki egy **egyszerű kívánságot**. Ide tartoznak a bajt okozó démonok (pl. betegségdémon, vihardémon), kárt okozó állatok (madarak, egerek, patkányok stb.) elküldését, másra küldését, fenyegetését tartalmazó szövegek. Ha hideg rázta a gyereket, anyja ruhával vagy üres zsákkal ütögette, s közben mondogatta: „*Ki hideg a gyerekből!*” A ház körül talált patkányokat megszámozták, majd távozásra szólították őket: „*Patkány urak, hányan vagytok? Ahányan vagytok, annyifelé szaladjatok!*” A moldvai csángók az „udmá”-nak nevezett nyirokmirigy-duzzanatot úgy gyógyították, hogy a ráolvasást végző személy háromszor „megkerítette” a fájós nyakat, majd a betegségdémont lehetetlen helyre küldte: „*Menj el a kősziklába, / hol a kakasok nem szólnak, / a kuttyák nem ugatnak, / a tündérlányok nem jáccodnak. / A fejiken menj bé, / a talpikon menj ki, / és ez a lány olyan tisztán maradjon, / mint az anyja szülte erre a világra!*” (Somoska) A betegséget, bajt okozó démon kősziklákra, tengerekbe, erdőkbe, hideg havasokra, azaz megműveletlen, ember nem lakta tájakra való elküldése már a legősibb ókori varázsszövegekben is jelen van. A középkori egyházi felfogás szerint a kietlen, megművelhetetlen táj a Sátán lakóhelye, ahová vissza kell térnie.

A csoporton belül érdekes típust képviselnek azok a ráolvasások, melyek ún. **démon-megkötő formulákat** alkalmaznak, azaz a démon számára teljesíthetetlen feltételhez kötik a rossz bekövetkeztét vagy megmaradását (kívánság lehetetlen feltétellel). A rontó, rosszindulatú lény csak a feltétel teljesítése után fejthetné ki ártó tevékenységét. Például köles- vagy mákszemek szórásával megvalósítható a lakóhely vagy a boszorkányoktól veszélyeztetett ellő állat mágikus körülzárása: „*Az vegye el a tehenem tejét, akinek ez a mákszem szúrja ki a szemét!*”; „*Addig ide be ne mehessen senki, míg ezt innen fel nem szedegeti.*” stb. Egy 1700 körül feljegyzett ráolvasásszöveg a fogfájást a következő formulával gyógyítja: „*Akkor fájjon az én fogam, mikor háromféle húst eszem: gyíkhúst, kígyóhúst, békahúst!*” Egyes szöveg nem elvégezhető cselekményt szabnak feltételül, hanem természeti lehetetlenségekre utalnak: „*Akkor jöjjön vissza a betegség, ha a folyó visszafelé folyik!*”; „*Akkor leljen ki a hideg, ha ez a száraz fa kiszökdül!*” stb. A „visszafelé nem folyó víz”, a „ki nem zöldülő száraz ág”, a „Holdat nem evő kígyó/gyík”, a „nem gyökeredző kő” olyan képzetek, melyek Európa minden népének hiedelemképzeteiben megjelennek.

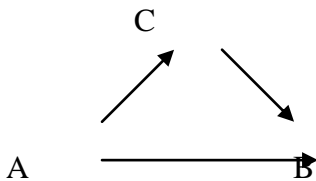
B. A **kijelentő formában elhangzó ráolvasások** ugyancsak a szómágián alapulnak. Ezek közé soroljuk például a **beteg vagy a betegség letagadásának**, meghazudtolásának mozzanatait tartalmazó ráolvasásokat. Ha a háznál lázas beteg volt, hogy a „hideglelés” ne találjon rá, kiírták az ajtóra: „Nincs itthon... (itt kötelező módon a beteg neve szerepelt)!” A beteg és a ráolvasást végző személy párbeszéde gyakran magának a betegségnek a letagadását, tehát a kimondott szó általi megsemmisítését tartalmazza: „– *Árpa van a szemedben! – Hazudsz, hazudsz, hazudsz!*”; „– *Kelés van a testeden! – Nem igaz, csak mondom!*”

A ráolvasásszövegek egyes kijelentései gyakran **magát a mágikus cselekményt magyarázzák meg**, melyet a szövegmondás közben végeznek. Egy általánosan elterjedt szertartás során a szemre nőtt árpa előtt késsel/sarlóval aratómozdulatokat végeznek, miközben elmesélik az árpa élettörténetét az elvetéstől a kenyérsütésig. A feketemágia egyik megnyilvánulása volt a Szent György napkor végrehajtott „harmatszédés”: aki a mások tehenének „hasznát” a maga állatai számára akarta megszerezni, az éjfélkor senkihez sem szólva kiment a mezőre, a fűszálak tetejéről összegyűjtögette a harmatot, miközben ezt mondogatta: „*Szedem a hasznót, szedem a hasznót.*” A beszélni nem tudó gyermek szülei a templomba mentek, majd áldozás után szó nélkül hazatértek, a gyerek szájába leheltek, mondván: „*Szózatot hoztam a kis Jézustól.*” A székelyek és a csángók körében még ma is találkozhatunk az „agos”, azaz koraszülött, satnya,

szőrös gyermek „megfőzésével”: a szertartás során mágikus számú és nevű asszonyok (pl. három Anna nevű nő) mágikus számú (pl. kilenc) orsóból tüzet raknak, majd a csenevész gyereket a tűzre tett üst fölé tartják, és a gyereket tartó asszonyt körüljárva így beszélgetnek: „– Mit főz, komámasszony? – Kifőzöm a kilenc ördögöt belőle. – Mit főz, komámasszony? – Életet főzök beléje.”

Ugyancsak kijelentő formában hangzanak el a **visszafele való számlálást tartalmazó ráolvasások**. Ez esetben az analógiás (hasonlóságon alapuló) mágia egyik megjelenéséről van szó: azért mondják e szövegeket, hogy valami úgy múljon el, ahogyan a számok csökkennek. A szövegek végén legtöbbször ott találjuk az elküldés mozzanatát is. Például ebben a moldvai ráolvasásban, mely a „gilka” (torokfájás, torokgyík) gyógyítását célozza: „*Gilka, én téged elolvaslak. Hétről maradjál el hatra, hatról ötre, ... egyről semmire, s gilka elpusztul!*” Hasonló szerkezetű a kelés gyógyítására szolgáló következő gyimesi ráolvasás: „*Elindula hét tályogos asszony, hét leányával. Hét maradt hatra, hatból ötre ... egyből semmire. Úgy elműljék, mind a fiust a szélbe, s a só a vízbe.*”

C. A ráolvasásoknak egyik nagy csoportját azok **a vallásos mozzanatot tartalmazó átkok, áldások és fohászok** alkotják, melyeknek kapcsán joggal beszélhetünk akár „vallásos mágia”-ról, akár „mágikus vallásosság”-ról. Ezek a szövegek az imákhoz hasonlóan szintén közbenjáróval teljesítették a kívánságot, csak hogy a szövegek elmondója (A) nem az isteni személyekhez (C) fordul, hanem ezekre hivatkozva, közvetlenül a befolyásolandó objektumhoz (B). A szövegek által kifejezett mágikus-vallásos viszonyt így jelölhetjük:

Ilyen összetett viszony jelentkezik az „igézet” gyógyítására szolgáló „vízvetés” itt következő klézsei (Moldva) ráolvasásszövegében: „*Az Atyának, a Fiúnak s Szentlélek Istennek nevében, ámmen. / Ez a betegség menjen a pokolba, jöjjön vissza az egészsége. / Búdogságos Szűz Mária hozza vissza a hosszú egészségit, / s vigye el a betegségit / a sátányokhoz a pokolba, / a kígyókra, békákra, / erdőkre mezőkre, / s ettől a betegtől menjen el. / Ehhez a beteghez jöjjön el / az ő őrző angyalok, / s gyógyuljon meg!*” Vagy a vihar elintésére szolgáló következő gyimesi szövegben: „*Jézus, Mária, Szent József, / megdicsőült lelkek! / Könyörögjetek érettünk, / mentsetek meg vihartól, veszedelmes üdőtől! / Úgy múljon el a vihar, veszedelmes üdő, / mind a só a vízbe, / viasz a tűzbe, / gyertyaillatok ahogy elmúlnak. / Lakózatok szentangyalok, / kik münköt békességbe megőriznek! Ámen.*”

D. Az **epikus ráolvasások** a hasonlóságon alapuló (analógiás) mágia kifejeződései: a szövegek egy múltban lejátszódott sikeres eseményt (legtöbbször gyógyítást) jelenítenek meg, ami párhuzamul szolgál a jelenben bekövetkező szerencsés kimenetelű varázsláshoz. A szent bibliai előidőben megtörtént csodás gyógyulástörténet legtöbbször elképzelt (fiktív), azaz az epikum eredete nem köthető konkrét helyhez és időponthoz. A történet szereplőinek (Jézus, Szűz Mária, Szent József, a többi szentek stb.) szent mivolta a biztosíték arra, hogy a már egyszer megtörtént csodás esemény a jelenben is analóg módon fog bekövetkezni. Ez a logika fejeződik ki az orbánc (népi nevén: „szentantaltüze”) gyógyítására szolgáló alábbi gyimesi szövegben: „*Elindul a Boldogságos Szűz Márja /az ő szent fiával, Jézussal. / Előltalálja a hetvenhétféle / pokleredeteket, / a hetvenhétféle Szent Antal tüzeit, / tüzes orbáncokkal együtt. / Kérdi, hova mész.*”

/ Megyek ennek a – akkor mondjuk a nevit – / húsa-csontja hasogatására, / ízbe-csontba szaggatom, / piros vérit megiszom! / Ne menj, / azokval az áldott szent igékvel akarlak megtéríttetni, / mejekvel az áldott Jézusnak megtérítettél! / Első harangszó itt ne érjen, / második harangszó itt ne találjon, / harmadik harangszóra úgy elmúljal, / mind a gyertyának a füstje!” (Gyimesközéplak)

Vagy ebben a „vízvetéskor” használatos moldvai ráolvasásban: *„Elindult a Bodogságos Szépszüzmárja / az ölibe az ő áldott szent fijával. / Megtalálkozott három zsidó lejánval. / Egyik aszonta: / Ojan szép fényes a te áldott szent fijad, / mind a szép fényes Nap! / Második aszonta: Ojan szép fényes a te áldott szent fijad, / mind a szép fényes Hód! / Harmadik aszonta: / Ojan szép fényes a te áldott szent fijad, / mind a szép fényes csillag! / S mind a hárman halálra igizték. / Visszatért a Bódogságos Szépszüzmárja / az ölibe az ő áldott szent fijával, / vizet vett a Jordán viziből, / vizet vetett az ő áldott szent fijának, / s vizet vetek én es ennek az Ilonának.”* (Pusztina)

Az epikus ráolvasások egyik sajátos típusát a Szent és a Gonosz találkozásáról szóló történetek alkotják. Bennük az útnak induló Szent (Szűz Mária, „Szent Margit Asszony”, Szép Szűz Szent Ilona” stb.) az előbb már említett kietlen, terméketlen helyre küldi el a megszemélyesített gonosz démont, akivel útjában találkozik: *„Elindula Szent Margit asszon / hosszú úton, széjjes úton. / Megtalálkozott szátányokkal, sárkányokkal: / Merre mentek szátányok, sárkányok? / Menyünk a földi nép mezejit elverni! / Térjete meg utatokból, / menjete a havasok ódalába, / hol szemisét nem áldoznak, / hol kakasok nem kikirilnek, / a csitkók nem nyeritnek, / ott igyatok, ott egyetek, / ott legyen a tük aszatalotok!”* (Moldva, Pusztina)

E. Végezetül említést kell tennünk az ún. **amulettiszövegek** csoportjáról, amelyeket a fentiekhez hasonló helyzetekben és hasonló céllal használnak, de a funkcionális azonosságon túl, tartalmi-formai szempontból semmi közük az előbb felsorolt ráolvasás-típusokhoz. A ráolvasásokra jellemző mágikus funkcióban szerepelhetnek bizonyos egyházi szertartásszövegek, sőt eredeti összefüggésükből kiragadott ima- és litániatöredékek is. A népi logika az egyház szent szövegeinek és szentelményeinek mágikus oltalmazó és szerencsét hozó funkciót tulajdonított, annál is inkább, mert a középkori kolostorokban maga az egyház is gyakorolta az ördögűzések (exorcizmusok) és áldások (benedikciók) „tudós mágiáját”. Vagyis a mai népi gyakorlat egy középkori egyházi gyakorlatban gyökerezik.

Hasonló módon ráolvasásoknak kell tekintenünk azokat az értelmetlen szó- vagy betűhalmazokat, elferdített személyneveket, vagy idegen nyelvű (pl. latin, román) szövegekre hasonlító abrakadabrákat, melyeket mágikus varázslás céljával használnak. Tudunk arról, hogy ilyen értelmetlen „szent” szavaknak, betűknek a pogányok ellen harcoló keresztények mágikus óvó funkciót tulajdonítottak, ezért testükön viselték őket, sőt kenyérbélben meg is ették a papírra írt szövegeket vagy szentképeket.